

Розділ І. ЩО ТАКЕ АСЕРТИВНІСТЬ І ЧОМУ ВОНА НЕОБХІДНА ОБДАРОВАНИМ УЧНЯМ І СТУДЕНТАМ У СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ СИТУАЦІЯХ (О.Л. Музика)

Розвиток обдарованості – це процес взаємодії особи, задач, які вона вирішує, і ситуацій, в яких вона живе
Sternberg, 2024

Що таке складна життєва ситуація для обдарованих учнів і студентів?

Поняття життєвої ситуації і складної життєвої ситуації є спорідненими. Їх витoki починаються з концепцій життєвого простору (Lewin, 1951), життєвого шляху (Bühler, 1968), ситуаційних чинників поведінки (Ross & Nisbett, 1991). Останніми роками ці поняття активно розвиваються в українській психології. Життєві ситуації розглядаються в контексті життєвого шляху (Бурлачук, 1998; Рибалка, 2003; Панок & Рудь, 2006), життєвого світу і життєвих завдань особистості (Титаренко, 2008, 2024), життєвої компетентності і проєктування саморозвитку (Чепелева, 2024). Життєва ситуація розглядається у зв'язку з особистісним розвитком (Ващенко & Ананова, 2019), особистісними ресурсами (Сердюк & Чиханцова, 2022), дотично до проблем підвищення життєстійкості та резильєнтності людини в сучасному світі (Кокун, 2025).

У психології використовується низка понять, які вказують на погіршення параметрів життєвої ситуації і необхідність додаткових зусиль людини для збереження суб'єктності та підтримання саморегуляції. Таким, наприклад, є поняття «складні життєві обставини». Складна життєва ситуація на відміну від складних життєвих обставин охоплює значно більші часові проміжки: не тижні, місяці, роки, а десятиліття. Вона пов'язана не стільки з життям «тут і тепер», скільки з життєконструюванням, розрахованим на весь життєвий період. Складні життєві ситуації виникають у зв'язку з актуальними труднощами, які впливають на майбутнє, перешкоджають розвитку в обраному людиною напрямку. Прикладами обставин, які ведуть до складних життєвих ситуацій може бути важка хвороба або загибель батьків чи дітей, травми, втрата статків, майна тощо, які унеможливають здійснення життєвих планів. Прикладом складної життєвої ситуації є війна, яка руйнує життєві плани багатьох людей.

Для багатьох учнів і студентів пов'язана з війною стрімка зміна життєвої ситуації набула ознак психологічної катастрофи, яка переводить особистість, як зазначав Ю. М. Швалб, на рівень виживання, де усталені життєві цінності, ідеали, цілі й мотиви згортаються і на їх місці формуються нові моделі дійсності та схеми організації діяльності та взаємодії [14]. Таким чином, звужується ціннісний простір міжособистісної взаємодії і знижується рівень толерантності до цінностей і форм поведінки, які за мирного часу видавалися цілком прийнятними і допустимими. Громадському осуду піддається передусім поведінка, що не узгоджується з поточними завданнями виживання як на рівні особи, так і на рівні країни. Але на групові санкції може наштовхнутися і позиція особи щодо бачення

свого майбутнього, яка виходить за межі актуальної ситуації. Першочергово це стосується обдарованих учнів і студентів, для яких характерні високі, але реалістичні життєві цілі, шлях досягнення яких конкретизований у планах досягнень у близькій, середній і далекій перспективах [8; 24]. Можна припустити, що життєва ситуація сприймається ними як складна у тих випадках, коли ті чи інші обставини не лише утруднюють реалізацію поточних життєвих планів у близькій часовій перспективі, а й становлять реальну загрозу для реалізації життєвого проекту загалом.

Для обдарованих учнів і студентів складна життєва ситуація – це сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників саморозвитку, які сприймаються як такі, що утруднюють чи унеможливають реалізацію життєвих проєктів, вимагають їх коригування, переоцінки особистісних цінностей і мобілізації ресурсів для дальшого розвитку обдарованості [4].

В основі життєвих проєктів обдарованих учнів і студентів – розвиток саме тих здібностей, які складають сутність їхньої обдарованості [5; 6]. Отже, складна життєва ситуація для студентів з ознаками обдарованості вимагає не просто адаптації, а й ставить їх перед необхідністю переосмислення своїх життєвих пріоритетів і переоцінки особистісних цінностей, зумовлюючи, таким чином, кризу особистісної ідентичності. Проблема загострюється ще й тим, що вони перебувають у постійній взаємодії з контактним оточенням, яке здебільшого не спрямоване на розвиток екстраординарних здібностей і має інші ціннісні пріоритети. Ціннісний вплив більшості на меншість (обдарованих) в умовах війни може призводити до інволюції обдарованості. Щоб мінімізувати цей процес необхідно вчити навичкам асертивної взаємодії як обдарованих, так і те оточення, в якому вони перебувають.

Як вплинула війна на обдарованих учнів і студентів?

Суб'єктивне сприймання життєвої ситуації обдарованими учнями і студентами має певні особливості. Порівняно з іншими, вони, як правило, мають вищий рівень інтелекту і більше оцінних конструктів, що дозволяє робити довготривалі прогнози власного особистісного розвитку. Оцінка життєвої ситуації здійснюється ними на основі встановлення відповідності між параметрами поточної ситуації, власними особистісними цінностями і деталізованими життєвими планами. Важливим критерієм оцінки життєвої ситуації є її сприяння чи несприяння особистісному розвитку як на цей момент, так і в майбутньому.

Нами було проведено дослідження відображення складної життєвої ситуації у ціннісній свідомості обдарованих старшокласників за допомогою структурованого інтерв'ю «Війна і зміни в моєму житті» [9]. Ось типові відповіді ліцеїстів.

З.Д.: «З початком війни я відчула значні зміни у своєму самопочутті. Війна принесла багато тривожних думок і невизначеність, які стали

постійним супутником мого життя. Через це у мене з'явилися панічні атаки, і тривожність стала звичним станом. Це не можна ігнорувати, і я розумію, що необхідно знайти шляхи для підтримки свого емоційного здоров'я».

В.Д.: «У зв'язку з тим, що більшу частину свого часу я проводжу на дистанційному навчанні, в мене погіршилися взаємовідносини з друзями. А з педагогами – навпаки. Постійне знаходження вдома призвело до погіршень відносин з членами родини. Ми почали частіше між собою сваритися та сперечатися. А з іншими людьми взагалі немає ніякої комунікації».

Є.П.: «Природно, що в таких умовах стосунки з деякими групами людей можуть бути напруженими чи навіть конфліктними. Це можуть бути близькі або друзі, з якими важко знайти спільну мову через різні погляди на ситуацію. Такі моменти вимагають від нас терпіння і готовності до діалогу. Важливо не замикатися в собі, а намагатися зберігати емоційну рівновагу та шукати конструктивні шляхи вирішення конфліктів».

М.К.: «Найбільшу підтримку я відчуваю від родини та близьких друзів. З ними я почуваюся спокійніше і впевненіше. Їхня підтримка допомагає мені долати труднощі і зберігати позитивний настрій».

К.З.: «Війна вплинула на мої життєві плани. Я почала більше цінувати кожен мить і розумію, що не можна відкладати життя на потім. Я намагаюся розвиватися не тільки в навчанні, але й у спорті та творчості. Теніс і гра на піаніно стали для мене важливими способами зберегти рівновагу і виразити себе. Також я більше часу приділяю саморозвитку: читаю книги, намагаюся розвивати нові навички. Це дає відчуття, що я не просто пасивно чекаю кращих часів, а роблю кроки назустріч своєму майбутньому. Я розумію, що світ змінюється, і тепер важливо бути готовою до будь-яких викликів».

Аналіз есе, написаних ліцеїстами, показує, що воєнні дії позначилися на їхньому психологічному стані. Більшість із них відчують пригнічений настрій, переживають страх і тривогу за близьких, із війною пов'язують виникнення панічних атак.

Коло їхнього спілкування в результаті війни звузилося через об'єктивні (переїзди) і суб'єктивні (різниця в політичних поглядах) причини. Найбільшу підтримку ліцеїсти очікують (і отримують) від членів родини, вчителів і друзів. Ця підтримка виконує важливу функцію в умовах війни – вона забезпечує задоволення потреби належності до групи і в такий спосіб зменшує переживання небезпеки.

З іншого боку, потреба у підтримці людей, які не поділяють цінностей обдарованості, може призводити до ціннісної асиміляції і поступової інволюції обдарованості [7]. Різниця в особистісних цінностях, яка, як правило, не усвідомлюється, разом зі стресовими впливами війни, спричиняють конфлікти обдарованих і оточенням. Старшокласники здебільшого застосовують тактику **уникання** конфліктних ситуацій, що поступово призводить до зниження регуляційного потенціалу особистісних цінностей, які регулюють саморозвиток

обдарованості.

Чим відрізняються особистісні цінності обдарованих осіб від цінностей інших людей? Чи не вперше ціннісні особливості обдарованих осіб описав Абрахам Маслоу. Примітно, що це було зроблено в контексті дослідження психологічного здоров'я, що певною мірою кореспондується з життєвою ситуацією сучасних українських старшокласників і студентів, спотвореною травмівними впливами війни. Зазначу, що в термінології А. Маслоу, це були люди здатні до самоактуалізації, але з огляду на їхні високі досягнення, їх можна віднести до обдарованих.

Отже, **у сприйманні реальності** ці люди здатні помічати тенденції й закономірності, яких не бачать інші, а тому їхні прогнози щодо майбутнього точніші і частіше збуваються. Вони легше виокремлюють нове і конкретне із абстрактного й схематичного. Для самоактуалізованих (обдарованих) характерна готовність до **прийняття нового** без дискомфорту й страху перед невідомістю. Їм притаманна **свіжість сприймання**, здатність подивитися на знайомий об'єкт по-новому й отримати такі ж інтенсивні переживання, як і першого разу. Вони спокійно **приймають людську природу і себе** такими, як це є в дійсності, з усіма недоліками і недосконалостями. Самоактуалізовані (обдаровані) люди **схильні до спонтанності** у своєму мисленні і поведінці. Їх поведінка швидше будується на внутрішньому етичному кодексі, ніж на загальноприйнятих нормах. Вони **центровані на проблемі**, якою займаються, а не на власному Я. Вони **здатні до пікових (містичних) переживань**, до всеохоплюючих почуттів, екстазу при вирішенні наукової проблеми чи спогляданні мистецьких творів. У самоактуалізованих (обдарованих) людей **особливе почуття гумору**. Їм не подобаються жорстокі, непристойні і пов'язані з приниженням жарти. Натомість вони віддають перевагу філософському та інтелектуальному гумору. **Креативність** – універсальна характеристика обдарованих людей, яка є загальною, проєктується на світ в цілому, а не лише на окремі сфери діяльності. У них менше бар'єрів, **вони спонтанніші й природніші**, ніж більшість людей.

А. Маслоу звертає увагу на систему цінностей обдарованих людей. Вони **орієнтовані на універсальні життєві цінності** і далекосяжні інтереси. Їхня **ціннісна автономія** дозволяє їм бути незалежними від оточення. Завдяки їй вони можуть надовго усамітнюватися і не відчувати при цьому дискомфорту. Для обдарованих людей характерні орієнтація на загальнолюдські цінності, **спорідненість з людством** в цілому, бажання бути йому корисним, відчуття себе значимою його частиною. Водночас **скромність і повага до оточення** у самоактуалізованих людей базується на усвідомленні релятивності знань і вмінь. Вони готові захоплюватися і вчитися в інших. **Міжособові стосунки** самоактуалізованих людей відрізняються **вибірковістю, але водночас і глибиною**. У них мало друзів, і мало хто може відчути на собі їхню любов. Це

компенсується доброзичливістю і симпатією до переважної більшості людей, котрі їх оточують. **Їм не властиві внутрішні конфлікти** при необхідності відрізнити добро від зла. **Життєві цінності** самоактуалізованих людей ґрунтуються на філософському прийнятті себе, людської природи, соціального життя і природи в цілому.

Труднощі самоактуалізованих (обдарованих) людей у спілкуванні зумовлені двома причинами. По-перше, через автономність власної системи цінностей вони можуть видаватися оточенню занадто різкими і навіть жорстокими у своїх вчинках. По-друге, через зануреність у проблему вони можуть ставати незібраними, втрачати почуття гумору і забувати про ввічливість.

Подібність життєвих цінностей самоактуалізованих (обдарованих) людей А. Маслоу пов'язує з **внутрішньою спрямованістю на саморозвиток**, що зумовлює більшість із описаних вище особливостей. Кожен з них – **яскрава індивідуальність**, яку неможливо сплутати ні з якою іншою. Інакше кажучи, між ними одночасно є багато подібного і відмінного. Вони **краще соціалізовані** і краще ідентифіковані з людством в цілому у порівнянні зі звичайними людьми.

При долаті суперечностей самоактуалізована (обдарована) **людина постає як цілісність**, всі підструктури особистості, когнітивна й емоційна сфера, нижчі і вищі потреби працюють злагоджено, а не суперечать одна одній, як при неврозах [23]¹.

Яких старшокласників та студентів відносять до обдарованих і які особливості ціннісної сфери їх характеризують?

Обдарована особистість – складне наукове поняття, досліджуючи окремі грані якого, різні вчені дають різні означення. Сучасні дослідження лабораторії психології обдарованості Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України базуються на **визначенні обдарованої особистості**, в основі якого лежать її типологічні ознаки:

- найвищий рівень розвитку здібностей і, відповідно, найвищі (абсолютні, чи у порівнянні з віковими нормами) досягнення в певній галузі діяльності;
- ціннісне ставлення людини до власних здібностей як до основи особистісної ідентичності;
- спрямованість на саморозвиток;
- творча спрямованість особистості;
- внутрішня (суб'єктно-ціннісна) саморегуляція.

З огляду на названі ознаки обдарованої особистості коротко розглянемо особливості її особистісних цінностей – сформованих у процесі вирішення

¹ Варто зауважити, що в А. Маслоу йдеться про самоактуалізованих осіб. Те, що вони мають видатні досягнення і є визнаними експертами у своїх галузях, дає нам підстави вважати їх обдарованими.

життєвих завдань і закріплених у ціннісному досвіді уявлень про індивідуальні способи й етичні межі задоволення базових особистісних потреб [5].

Отже, обдаровані старшокласники мають загалом вищий рівень здібностей і, що особливо помітно, вищі досягнення, ніж їхні ровесники. Зрозуміло, що в соціальній групі це може викликати різні реакції: від наслідування і змагальності до заздрості, нечесної конкуренції, а в окремих випадках, і до неприхованої агресії.

Ціннісне ставлення до власних здібностей також виділяє обдарованих з-поміж оточення. Здібності, які вони розвивають, є основним ресурсом їхньої життєвої адаптації. На відміну від оточення, навіть у складній життєвій ситуації вони не готові відмовитися від них і починати розвивати нові, ті, що на думку інших людей, більше відповідають поточному моменту. Людям може здаватися повним безглуздом, що обдаровані, докладаючи значних зусиль, продовжують наполегливо займатися музикою, спортом, наукою чи мистецтвом тоді, коли війна є реальною загрозою життю.

Обдаровані люди ніколи не зупиняються в розвитку. Їхня самооцінка постійно працює, порівнюючи їх вчорашніх та нинішніх, і, залежно від темпів саморозвитку, проєктуючи їх майбутніх. Здобутий сьогодні рівень здібностей чи досягнення є радістю лише цього дня, а на завтра вже ставляться нові завдання. Складна життєва ситуація не здатна стати на заваді цьому безкінечному рухові до досконалості. Цінності саморозвитку, притаманні обдарованим, викликають подив, а іноді й неприйняття у соціального оточення.

За Г.С. Костюком творчі здібності є своєрідною надбудовою над високими виконавськими здібностями, що і відрізняє обдаровану особу від інших. Зрозуміло, що йдеться не про навчання творчості, коли якісь вироби відтворюються за зразками. Цінністю для обдарованих людей є творчість, в основі якої справді нові ідеї, рішення, конструкції чи мистецькі вироби. Ціннісне ставлення до творчості може наштовхуватися на нерозуміння оточення. «Навіщо вдосконалювати те, що й так працює?», «Навіщо нові вірші, картини, музика, невже не досить тих, що вже існують?». Крім того, творча діяльність – це не самі лише успіхи, а й невдачі, яких як правило значно більше. І, звичайно, що толерантність до творчих невдач, притаманна обдарованим, дивує, а іноді й дратує інших людей.

На відміну від більшості людей, які у своїй поведінці здебільшого орієнтуються на групові чи ситуаційні цінності, обдаровані керуються власними особистісними цінностями [6]. Завдяки чому це можливо? Якщо коротко, то завдяки особливостям будови їхньої ціннісної свідомості: 1) вони мають в рази більше ціннісних конструктів, ніж пересічні люди; 2) їх ціннісна свідомість має особливу структурну організацію, в основі якої лежать суб'єктні цінності.

Розглянемо ці положення детальніше.

Більше число оцінних конструктів дозволяє обдарованим краще аналізувати життєву ситуацію, бачити всі її нюанси і, відповідно, робити

реалістичніші прогнози саморозвитку в ній.

Різницю у сприйманні життєвої ситуації обдарованими і пересічними людьми можна порівняти з відображенням картини Леонардо да Вінчі «Мона Ліза» («Джоконда») на старому комп'ютерному CGA-моніторі, де було всього чотири кольори (зображення ліворуч), і на сучасному моніторі, який може відображати до мільярда кольорів і відтінків (зображення праворуч – https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A4%D0%B0%D0%B9%D0%BB:Mona_Lisa.jpg).

Що стосується **суб'єктних цінностей**, то це особливе поєднання релевантних для окремої життєвої ситуації високозначимих моральнісних і діяльнісних особистісних цінностей, що тісно корелюють між собою й утворюють внутрішню самодостатню, самодетермінувальну основу для регуляції діяльності і саморозвитку особистості. Зрозуміло, що не всі цінності особистісні цінності беруть участь у регулюванні поведінки людини в певній ситуації, а лише ті з них, які в результаті аналізу бали визначені як такі, що можуть бути корисними саме в цій ситуації. Суб'єктні цінності не декларативні, вони дієві і є внутрішньою основою для планування саморозвитку у складній життєвій ситуації. Завдяки чому це можливо? Завдяки тому, що в одному регуляційному акті поєднуються смислові й етичні аспекти (моральнісні цінності), які дають відповіді на питання, що можна зробити у цій ситуації для себе і для людей, та діяльнісні ресурси, власне уміння і здібності, з допомогою яких обдарована людина може виконати задумане (діяльнісні цінності).

Одна важлива властивість ціннісної свідомості, яка пояснює, як саме з кількох десятків ціннісних конструктів відбираються ті, що відповідають певній ситуації, отримала назву **феномен мінливої стійкості**. Оцінка й аналіз кожної життєвої ситуації веде не до зміни особистісних цінностей, і не до виникнення нових, а до зміни зв'язків між вже існуючими цінностями. Чим більше взаємозв'язків має отримує цінність, тим вона значиміша для людини, і навпаки,

чим менше цих зв'язків, тим більше ізольованою є та чи інша цінність, і тим меншою мірою вона визначає поведінку людини у цій конкретній ситуації. Таким чином, ідентичність і стійкість особистості забезпечується усталеним переліком ціннісних конструктів, що складають її ціннісну свідомість. Своєрідність, унікальність, самобутність особистості визначається індивідуально неповторним ціннісним досвідом кожної людини, який закріплено у змісті особистісних цінностей. Пластичність, адаптивність обдарованої особистості забезпечується гнучкою системою взаємозв'язків між цінностями, що здатна перебудовуватися відповідно до типу і значимості життєвої ситуації.

Що таке асертивність і яка її роль у саморозвитку обдарованих старшокласників і студентів?

У складних життєвих ситуаціях виникає проблема налагодження ціннісної взаємодії між особами з ознаками та без ознак обдарованості у такий спосіб, щоб перші могли зберегти свою ціннісну автономність і спрямованість на розвиток обдарованості, а другі – збагатити свою ціннісну свідомість і сконцентруватися на розвитку власних адаптаційних ресурсів. Розвиток асертивності, на наш погляд, є одним із ефективних способів вирішення цих завдань.

Існує чимало тлумачень асертивності, але класичним, найбільш цитованим є розуміння поведінкових проявів асертивності як таких, що дозволяють людям прямо, комфортно та чесно, без необґрунтованого занепокоєння виражати почуття та відстоювати себе, водночас враховуючи особисті права інших [15].

Використання поняття асертивності має певні особливості. *Семантичні розбіжності*. Поняття асертивності широко вживається в англomовному науковому просторі, але в українськомовній психології є певні труднощі з його розумінням та застосуванням. Терміни «напористість», «агресивність», які складають основу семантичного наповнення асертивності в англійській мові, в українській мають надлишкове емоційне забарвлення і переважно негативну конотацію. Отже, коли йдеться про асертивність, то передусім мається на увазі ціннісна автономія особи, її право мати свою, відмінну від інших, думку.

Ситуаційний і типологічний підходи до асертивної взаємодії. Переважна більшість дослідників концентрує увагу на ситуаційних параметрах, залишаючи поза увагою особливості суб'єктів взаємодії, їх особистісні характеристики. Цей підхід відображено і в дослідницьких методиках, які виходять з того, що відмінності між людьми нібито полягають лише у їхніх реакціях і виловлюваннях у тих чи інших ситуаціях. За дужки виноситься те, що представники різних особистісних типів можуть мати різну систему базових цінностей і, відповідно, по різному оцінювати ці ситуації: для одних вони можуть бути значимими, а для інших – ні. Наприклад, обдаровані можуть дотримуватися загальноприйнятих норм у незначимих для себе ситуаціях, проте є непоступливими і навіть конфліктними тоді, коли це стосується їхніх базових цінностей. Отже, ситуації,

пов'язані з необхідністю доводити свою правоту офіціантові чи продавцеві, для виявлення рівня асертивності обдарованих осіб можуть виявитися неінформативними.

Соціальний контекст особистісного розвитку. Попри те, що при дослідженні асертивності моделюються ситуації взаємодії, у кінцевому рахунку на першому плані залишається лише особа. Виходить так, що тільки для неї, для її психологічного комфорту показники асертивності є важливими, а те, що відбувається з іншими суб'єктами соціальної взаємодії і які зворотні впливи це породжує, залишається поза увагою. Коли йдеться про асертивну взаємодію учнів і студентів з ознаками обдарованості, ми не можемо абстрагуватися від того, що у підлітковому та юнацькому віці вони мають виражені соціальні потреби, насамперед потребу у належності до групи ровесників і потребу у визнанні. Їхні ціннісні відмінності від контактного оточення можуть викликати значні переживання і, як наслідок, ціннісну асиміляцію з необдарованим оточенням та інволюцію обдарованості. З іншого боку, депривація зумовлених віком соціальних потреб може призводити до уникання соціальних контактів, самоізоляції, агресивного протиставлення соціальному оточенню, зниження соціального статусу в контактній групі, що також далеко не завжди сприяє розвитку обдарованості.

Асертивність в особистісно-ціннісній взаємодії. Суттєві відмінності у цінностях групи і особистісних цінностях особи з ознаками обдарованості (особистісні цінності належності, визнання пізнання, творчості, самоідентичності та смисложиттєві цінності) можуть породжувати взаємну антипатію, а також провокувати застосування групових санкцій. Асертивна взаємодія може спочатку вибудовуватися на основі часткової референтності, поцінування і ціннісного обміну (у певній сфері), а згодом – на основі особистісного визнання. Вкрай спрощено це виглядає так: ти визнаєш мої досягнення у сфері розвитку обдарованості (наприклад, перемоги на олімпіадах чи спортивних змаганнях), а я – твою перевагу в інших сферах (наприклад, у комунікативній пластичності чи, скажімо у зовнішній привабливості). Цей своєрідний ціннісний обмін може стати підґрунтям і для асертивного спілкування, і, в кінцевому рахунку, для взаємного особистісного визнання.

Науковцями з'ясовано, що асертивність може бути предиктором навчальних досягнень [19], підвищення самооцінки і самоповаги [26], прогнозування психологічного здоров'я [27]. Встановлено зв'язок між асертивністю та прогнозованою соціальною підтримкою [28]. Сприймання соціальної підтримки та асертивність розглядаються як прогностичні чинники психологічного добробуту [16]. Важливим є емпіричне підтвердження кореляцій асертивності обдарованих дітей з узгодженістю життєвих завдань та самоефективністю, необхідною для їх реалізації [3]. Підкреслюється важливість асертивного спілкування в освітньому просторі, обґрунтовуються й апробуються

різні програми і тренінги розвитку асертивності [17; 20; 21].

Обдаровані, можливо більшою мірою, ніж інші люди, здатні до переосмислення життєвої ситуації і формування досвіду подолання. Обдаровані своїми діями, спрямованими на саморозвиток, постійно виходять за межі життєзберезувальних завдань актуальної ситуації, породжуючи нерозуміння, а часто й неприйняття своєї позиції з боку оточення. Відтак виникає небезпека ціннісного конфлікту і соціального тиску більшості на меншість, у результаті якого учні та студенти можуть втрачати ціннісну основу розвитку власної обдарованості.

Очевидно, що обдарованим необхідно виробити такі шляхи взаємодії з контактним оточенням, які дозволяли б їм мінімізувати соціальні санкції й зберегти свою ціннісну відмінність і спрямованість на розвиток обдарованості. Асертивна взаємодія, що спрямована на відстоювання власних життєвих цінностей, може значно сприяти вирішенню цього завдання.

Розглядаючи асертивну взаємодію обдарованих осіб, варто сконцентруватися на тих особистісних цінностях, які пов'язані з саморозвитком обдарованості. Вони вирізняються вираженими відмінностями у цінностях соціальної взаємодії, саморозвитку здібностей та особистісної самобутності. Ці групи особистісних цінностей є найзначимішими для обдарованих, оскільки відіграють провідну роль у структурі їхньої особистісної ідентичності. Розроблення психологічних основ асертивного відстоювання цих груп цінностей – це окреме важливе завдання, яке не можна зводити лише до техніки і прийомів спілкування. ***В основі справжньої асертивної взаємодії обдарованих учнів і студентів та тих, хто не спрямований на розвиток здібностей і обдарованості, є взаємне поцінування досягнень і взаємне особистісне визнання.***

Література

1. Ващенко, І., & Ананова, І. Особистість і життєві ситуації у концептуальному просторі психологічної науки. *Проблеми сучасної психології*, 2019. (46). С. 59-87. <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2019-46.59-87>
2. Кокун, О.М. Життєстійкість і резильєнтність людини в сучасному світі: теорія, дослідження, практика: монографія. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України, 2025. 214 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744751/>
3. Лучинкіна, А. І., Мілютіна, К. Г., & Яншина, Т. А. Психологічні особливості соціалізації обдарованих дітей у віртуальному просторі: монографія. Київ: Інститут обдарованої дитини, 2014. 252 с.
4. Музика, О. Л. Асертивна взаємодія як чинник життєстійкості обдарованих учнів і студентів у складній життєвій ситуації. *Особистісні та психофізіологічні ресурси життєстійкості: Матеріали V науково-методичного семінару* (м. Київ, 19 вересня 2024 р.). Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. С. 37-40. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742747/>

5. Музика, О. Л. (Ред.). Аксіогенез обдарованої особистості в освітньому просторі: монографія. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2020. 160 с.
6. Музика, О. Л. Складна життєва ситуація і психологічний добробут обдарованих старшокласників і студентів. *Технології розвитку інтелекту*, 2026. 10 (1(39)). <https://doi.org/10.31108/3.2026.10.1.12>
7. Музика, О. Л. (Ред.). Ціннісна підтримка розвитку обдарованої особистості в освітньому просторі. Психологічна технологія: практичний посібник. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2023. 237 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/737267/>
8. Музика, О. Л., & Музика, О. О. Психологічні чинники саморозвитку обдарованих студентів у складній життєвій ситуації. *Педагогічна освіта: Теорія і практика. Психологія. Педагогіка*, 2026. (45(1), 101–107. <https://doi.org/10.28925/2311-2409.2026.4513>
9. Музика, О. Л., Музика, О. О., Никончук, Н. О., & Чекрижова, М. М. Асертивність як чинник саморозвитку обдарованих учнів і студентів у складних життєвих ситуаціях: матеріали емпіричних досліджень: препринт. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2025. 53 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/747703/>
10. Панок В. Г., & Рудь Г. В. Психологія життєвого шляху особистості. Київ: Ніка-Центр, 2006. 296 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/724267/>
11. Сердюк Л. З., & Чиханцова, О. А. Психологічні ресурси психологічної стійкості особистості. *In Search of Truth and Humanity in the Age of War: The Proceedings of the International Training & Science Conference (Poland, Leshno, August 21-26, 2022)*. WAPP Support Project Association, Leshno, Poland, 2022, 66-74.
12. Титаренко Т. М. Моє майбутнє залежить від мене: практики здорового сьогодення у воєнних і повоєнних умовах: монографія. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2024. 130 с.
13. Чепелева, Н. В. Особливості життєвої компетентності в умовах війни. *Технології розвитку інтелекту*, 2024, 8, 1(35). <https://doi.org/10.31108/3.2024.8.1.2>
14. Швалб, Ю. М. (Ed.). Особливості особистісних стратегій життєдіяльності в умовах невизначеності середовища: монографія. Київ: Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, 2024. 274 с. <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742906/>
15. Alberti, R.E., Emmons, M.L. (1990). *Your perfect right: A guide to assertive living*. San Luis Obispo, CA: Impact Publishers, 6th ed.
16. Ates, B. (2016). Perceived social support and assertiveness as a predictor of candidates psychological counselors' psychological well-being. *International Education Studies*, 9(5), 28. <https://doi.org/10.5539/ies.v9n5p28>
17. Bulantika, S. Z., & Sari, P. (2019). The effectiveness of assertive training techniques and thought-stopping techniques to increase student assertiveness ability. *Biblio Couns: Jurnal Kajian Konseling Dan Pendidikan*, 2(3), 109–116. <https://doi.org/10.30596/bibliocouns.v2i3.3736>

18. Bühler, C. (1968). The Course of Human Life as a Psychological Problem. *Human Development*, 11(3), 184–200.
19. Kalzhanova, A., Kalzhanova, D., Murzina, S., Nurmukhanbetova, N., Naviy, L., & Yementayeva, A., (2022). Assertiveness as the predictor of university students' academic achievement. *Cypriot Journal of Educational Science*, 17(7), 2462-2473. <https://doi.org/10.18844/cjes.v17i7.768624631>
20. Košutić, Ž. (2018). The importance of assertive communication in school and social functioning of adolescents. *Psihijatrija danas*, 50(1), 67-71. <https://doi.org/10.5937/PsihDan1801067K>
21. Larsen, K.L. & Jordan, S.S. (2017). Assertiveness Training. In: Zeigler-Hill, V., Shackelford, T. (eds) *Encyclopedia of Personality and Individual Differences*. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-28099-8_882-1
22. Lewin, K. (1951). *Field theory in social science* (D. Cartwright, Ed.). New York: Harper & Brothers, 346 p.
23. Maslow A. *The farther reaches of human nature*. N.Y.: Viking Press, 1971.
24. Muzyka, O., Muzyka, O., & Nykonchuk, N. (2023). Development of assertiveness of gifted students in difficult life situations. *Sworld-Us Conference Proceedings*, 1(usc16-01). 139-144. <https://doi.org/10.30888/2709-2267.2023-16-01-046>
25. Muzyka O. L., Muzyka O. O., & Osnadchuk Y. O. (2022). Development of e-platform for psychological online testing of gifted senior pupils and students. *Information Technologies and Learning Tools*, 89(3), 162-177. <https://doi.org/10.33407/itlt.v89i3.4700>
26. Parray, W. M., Kumar, S., & David, B. E. (2020). Investigating the impact of assertiveness training on assertiveness and self-esteem of high school students. *Polish Psychological Bulletin*, 51(3), 171-176. <https://doi.org/10.24425/ppb.2020.134724>
27. Peskin, H., Jones, C. (2015). Early- and Late-Adolescent Predictors of Psychological Health in Adulthood: Results from the Intergenerational Studies. *Journal of Adult Development*, 22, 230-238. <https://doi.org/10.1007/s10804-015-9214-5>
28. Riya Susan, Alina Grace, Aswathy Santhosh, Veenus Anna, Divya S Nair (2022). Assertiveness and perceived social support among college students. *International Journal of Engineering Technology and Management Sciences*, 5, 6, 539-543. <https://doi.org/10.46647/ijetms.2022.v06i05.084>
29. Ross, L., & Nisbett, R. E. (1991). *The person and the situation: Perspectives of social psychology*. McGraw-Hill Book Company.
30. Sternberg, R. J. (2024). A Duplex Model for Giftedness. *Gifted Child Quarterly*, 68(2), 91-106. <https://doi.org/10.1177/00169862231217730>